

Bogsamlinger i Kalundborg i slutningen af det 17. århundrede.

Af Johan Jørgensen.

Spørgsmålet om befolkningens forhold til bøger og læsning i ældre tid har efterhånden fremkaldt flere undersøgelser. Tilstandene på landet i det 18. århundrede er blevet studeret af F. Elle Jensen og F. Heide¹, medens borgerstandens bogbesiddelser er undersøgt af Oluf Nielsen, Jørgen Olrik og Palle Birkelund². Sidstnævnte arbejder beskæftiger sig imidlertid kun med forholdene i de større byer, og der kan således være grund til at supplere dem med oplysninger fra de mindre.

Her skal fremdrages nogle boglister til belysning af den åndelige horizont i en mindre købstad i enevældens første menneskealder. Som i de tidligere undersøgelser er kilden skifteregistreringer, nemlig Kalundborgs ældste skifteprotokol (1682—95, Landsarkivet f. Sjælland m. m.) forøget med en enkelt bogliste fra 1664.

Kalundborg var ikke nogen storstad. 1672 opgives den at have haft 1.058 indbyggere, hvilket var knap en trediedel af folketallet i Aarhus. På den anden side var den større

¹) F. Elle Jensen, *Pietismen i Jylland* (1944), *Danske Studier* 1918 s. 36 ff.

²) O. Nielsen, *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* (1884) s. 161 f. der dog kun bringer en stikprøve, Jørgen Olrik, *Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden* (1903) s. 98 ff. og Aarb. udg. af hist. Sam. f. Aarhus Stift XXXII, 1939, s. 17 ff. jfr. også Albert Olsen, *Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede* (1936) s. 91 ff. og V. Woll i Aarb. f. Odense og Assens Amter V (1934) s. 591 ff.

end nabobyer som Holbæk, der havde 879, Korsør, der havde 826, og Nykøbing S., der kun havde 463 indbyggere. Blandt de c. 100 boer der registreredes 1682—95, er posten »bøger« påtruffet i 14. Altså i betydeligt færre tilfælde end i Århus, hvor de tilsvarende tal var 406 og 110. Socialt grupperer bogbesidderne sig således) boet fra 1664 medregnet: 7 handelsmænd, hvoriblandt to borgmestre og to rådmænd, 3 »embedsmænd« (byfoged, visiterer og postmester), 2 håndværkere (skrædder og skomager) samt 3 uangivne. I disse 15 boer fandtes 162 bøger, af hvilke ikke mindre end 110 var af religiøs karakter. Og endda må den religiøse litteraturs overvægt have været endnu større. For det første har der sikkert været theologisk litteratur blandt de mangelfuldt registrerede bøger, og for det andet var det så som så med de verdslige bøgers læselighed. De mange lovbøger og Osterssøn Veyles »Glossarium Juridicum« har selvfølgelig tjent rent praktiske formål.

Et almindeligt træk er tilstedeværelsen af tyske bøger. Sådanne findes i 11 af de 15 samlinger men kun i tre i forholdvis stort tal (nr. 8, 13 og 15) og i disse tilfælde synes ejerne at have været af tysk afstamning. Heroverfor må den enlige svenske postil (i nr. 8) betegnes som et vistnok sjældent eksempel på forbindelse mod øst — måske et minde fra en af krigene. Medens man således ikke kan tale om noget skel mellem dansk og tysk, er der derimod tydelig forskel på læg og lærd. Hos de sidste (nr. 7, 9, 14 og muligvis 10) findes klassikere og videregående theologiske skrifter. Borgmester Jens Hesselbjergs fyldige og interessante, men ret diletantisk registrerede samling opviser bl. a. så forskellige forfattere som kætterjægeren Epiphanius fra Kypern († 403), Augustinfortolkeren Fulgentius (c. 468—533)³, Luther, Johann Brenz, Melancton, den fremtrædende kalvinist Anthon Sadel, Niels Hemmingsen og Jesper Brochmand. Ikke mindre vidtspændende var Jens Pedersen

³) Evt. hans discipel og biograf af samme navn.

Pillemarks samling, der bl. a. rummede Melanchton, Hemmingsen og dennes angriber Andreas Celichius⁴, Cort Aslaksen, Mogens Madsen, Brochmand og Bartholin.

Der kan næppe være tvivl om, at disse to fremtrædende borgere har gået i latinskole — en sådan fandtes i byen indtil 1739 — og at deres forholdvis vide horizont skyldtes denne skolegang.

Hvilket religiøst standpunkt disse viderekomne har indtaget, kan man næppe have nogen sikker mening om. Anderledes forholder det sig med de øvrige bogbesiddere. Selv om de mange upræcise angivelser ikke tillader helt sikre slutninger, lader navne som Luther, Philip Nicolai, Simon Pauli og Jesper Brochmand dog formode, at orthodoxien har gjort sig kraftigt gældende.

Boglisterne er søgt gengivet ord- og bogstavret. Til orientering om besiddernes økonomiske vilkår er boernes slutsummer vedføjet, og det er forsøgt at identificere bøgerne, selv om det naturligvis ikke har været muligt at gøre rede for hver enkelt.

1.

1664 10. dec. Christoffer Brasch rådmand

1 stor Bibel in folio med Huid bind	6 dr.
det Ny testament	3 mrk.
1 bog bibelsche penitentses Roese	1 dr.
1 Ny dansch psalmebog med forgyldt bind	5 mrk.
1 stor bønne bog for	1 mrk.
Hindrich smeds legebog ¹	6 mrk.
1 bønne bog for	1 mrk.
3 smaa g. dansche bøger	1 mrk.

⁴) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den lærde (1896) s. 54 note 3.

Aktiver 14.600 dr. passiver oversteg aktiverne,
 enken gik fra arv og gæld.
 (Konceptskifte i pakken Kalundborg skiftedokumenter
 1650—70.)

¹⁾ En skøn nyttelig Lægebog . . . Fordansket af Henrik Smith, Kbh.
 1557 og oftere.

2.

1682 28. febr. Claus Stoltelein skrædder

1 huus postil.....	1 d.
1 ligprædichen.....	8 sk.
1 dito med sort papirsbind.....	4 sk.
sten braes lig prædichen ¹	6 sk.
1 krigsorden.....	2 sk.
Kongens af Engeland beschrifuelse ²	4 sk.
Aktiver 378 d., passiver 416 d. (fol. 69f.)	

¹⁾ Antagelig Thomas Cortsen Wegners ligprædiken over Steen Brahe, holdt i Kalundborg kirke 1620, trykt i Kbh. 1621. Steen Brahe havde været lensmand på Kalundborg 1580—81 og 1592—1620 og gjort sig fortjent af byen ved en række gaver til dens institutioner og embedsmænd, se Hofmans Fund. VIII, 199 ff.

²⁾ Antagelig: Sandrue Beskriffuelse, som tilforne icke er hørt, om det forskrekelige Forræderi, huilket imod den Stormectige Herre Jacobum den VI udi Engeland, formedelst nogle Papister udi forneffnde Rige er anrettet . . . (Helsingør 1606) eller ΕΙΚΩΝ ΒΑCΙΛΙΚΗ: Hans Kongl. May. af Engeland, Schotland oc Irrland Contrafey i hans Eenlighed oc Lidelser . . . Udsat aff Engelsk . . . U. St. 1649.

3.

1683 31. juli byfoged i Kallundborg Peder Bing

dend tysche ¹ lou bog med alle Resseserne,	
Søret och bircheret udi et bind.....	2 mrk. 2 sk.
1 glossarium af første trøch ²	1 mrk. 1 sk.
Phillipi Nicolai Euige beschrifuelse ³	2 mrk.
dend trojanische beschrifuelse ⁴	1 mrk. 10 sk.
1 tysch bog om alterens Sacramente.....	11 sk.

1 tysch bog udi 13 prædicher..... 13 sk.

Aktiver 1.372 d., passiver 1.527 d. (fol. 90 ff)

¹⁾ Fejlskrift for jyske.

²⁾ Christen Ostensen (Vejle), Glossarium juridico-danicum ... Kbh. 1641.

³⁾ Sikkert oversættelsen ved Laur. Christensen Rhod (1632 og 1640).

⁴⁾ Bellum Trojanum: Historiske Beskriffuelse om den Trojaniske Krig ... Udsæt paa Danske aff Chrph. Sivend Søn Glimagrio. Kbh. 1623.

4.

1683 9. aug. Hans Rasmussen råd- og handelsmand

1 stor bibel af C4 bibel..... 7 d. 2 mrk.

1 Nye Postille..... 2 mrk.

1 Nye syrach..... 1 mrk.

1 Jysch lou bog..... 2 mrk.

1 doct. Jespers Postille med Vinter och somer

part¹⁾..... 1 d. 2 mrk.

1 M. Nielsis lege bog²⁾..... 1 mrk.

1 liden dansk spørmaalsbog..... 8 sk.

1 tysch bog om troens for Claring..... 8 sk.

Aktiver 15.366 d. passiver 2.183 d. (fol. 103)

¹⁾ Jesper Rasmussen Brochmand, Sabbati Sanctificatio: Det er: Gudelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle Evangelier oc Epistler ... Vinter-Parten. Kbh. 1635 — Sommer-Parten. Kbh. 1638 og oftere.

²⁾ Sikkert: Niels Michelsen Aalborg, Medicin eller Lægebog udi fem smaa Bøger ... Kbh. 1633 og oftere.

5.

1683 14. aug. Hans Rasmussen skomager

1 dansk bibel i det minste trøch..... 5 mrk.

1 huus postille..... 1 d.

1 dansk Rigens beschrif ¹	2 mrk.
1 Ranische fos ²	2 mrk.
1 liden tysch bog.....	12 sk.

Aktiver 496 d. passiver 330 d. (fol. 119 f.)

¹) Sikkert Jens Lauridsen Wolf, Encomion regni Daniae. Det er: Danmarckes Rjges Loff oc . . . Beskrivelse. Kbh. 1654.

²) Willems bekendte Rævebog. Plattysk oversættelse fra 1498 trykt i Lübeck, dansk ved Herman Weigere, 1555 og oftere.

6.

1685. 10. juli Margrete Ollufsdatter, Jørgen Søfrensens¹ hustru

1 gl. bibel in folio.....	14 mrk.
1 huus postille.....	1 dr.
1 bønne bog.....	1 mrk.
1 liden salme bog.....	12 sk.

Aktiver 1.228 dr. passiver 610 dr. (fol. 172 f.)

¹) Handelsmand.

7.

1687 16. aug. Mads Hafnsøe skipper

»schal være Anna dochtters daatters goeds«

Prosediae Elay = Libri tres for.....	1 mrk.
Enchiridion Logicum ex Aristole Studios	
Caspari Bartholino ¹ for.....	1 mrk. 4 sk.
Francisci Petrachæ opera in folio.....	2 dr. 2 mrk.
Martinus In Mosen in folio.....	2 dr.
Hemmingii Comment in omnis Epistolas	
Apostolorum in folio ²	2 dr. 2 mrk.
Commentarii Wolfgangi in Joannem folio..	2 dr. 2 mrk.

Aktiver 502 dr. passiver 239 dr. (fol. 196)

¹) 1608 og oftere.

²) Niels Hemmingsen, Commentaria in omnes epistolas apostolorum.. Lipsiæ (1572) og oftere.

8.

1689 31. juli Michel Reinflesch, handelsmand

1 tysch postil in quart Gerhart ¹	1 dr.	
1 dito in folio Hermand	1 dr.	2 mrk.
1 gl. foliant om Egtestand	2 mrk.	
Glosarium in quart	1 mrk.	8 sk.
1 tysch huusbog ²	1 mrk.	
1 Jødische Krøniche	6 sk.	
fandens 4 døttre ³	1 mrk.	4 sk.
1 tysch bog Duo Des	12 sk.	
Phillip Nicolaj in octav	8 sk.	
1 gl. tysch bog Apocrifia in octav	4 sk.	
Simon Pauli Postile offuer Epistlerne paa tysch ⁴	6 sk.	
1 gl. suensch Postil uden Nafn	2 sk.	
1 liden tysch bønne bog	2 sk.	
1 tysch Davids Salme	2 sk.	
1 tysch Regnebog	2 sk.	
1 liden tysch bog	2 sk.	

I Kramboden:

10 Abecetter á 3 sk.

8 Cattecismiser á 4 sk.

Aktiver 2.449 dr. passiver 4.189 dr. (fol. 215 ff.)

¹) Den bekendte Johann Gerhard (1582—1637) jfr. David Lidquist, Studier i den svenska Andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet (Uppsala 1939) passim.

²) Antagelig: Ernstius, Haus-Büchlein (1644).

³) Af Jacob Albertsøn Horsens (1614 og 1630).

⁴) Simon Paulli, prof. i Rostock (1534—91).

9.

1690 4. dec. Jens Pedersen Pillemarch, handelsmand

Commentaria Hemmingi over alle Apostler-
nes Epistler med Messing beslag in fol. 1 d. 1 mrk.

Doct. Jacob Mathiæ Prælect. in Ecclesiast in 4to ¹	1 mrk.
Conciones Nahami in òia Evangelia in 4to . .	1 mrk. 8 sk.
Medulla Theologiæ patrum Sculteti in quart	1 mrk. 8 sk.
orationes Magnij Mathiæ habitæ in Synodo londensi in quart ²	1 mrk.
Exercitatio Theologica Quistori in quart ³	8 sk.
Luc. los. in Evang. in octav.	4 sk.
Enchiridion Hemmingi in 8tav ⁴	6 sk.
Hemmingi Tractat de Gratia Universi in 8ta ⁵	4 sk.
Brochmani Artichulus de Admiranda providentia in 8tav ⁶	8 sk.
loco Theologici Philipi Melanth. in 8ta	8 sk.
Synonyma Græca Rulandi in octav ⁷	12 sk.
Examen Phillippi Melanthonis in 8tav	10 sk.
Liifsens krone in 8tav ⁸	8 sk.
de arte bene moriendi Roberti in duodes.	1mrk.
Bartholin de cruce Christi.	2 sk.
Dissertatio Theologica Aslaci in 8tav ⁹	8 sk.
Celichi 19 predichener ofuer Christi lidelse paa tysch in quart ¹⁰	8 sk.
Kristliche Schats Cammer Stati in duod ¹¹	12 sk.
Psalm Davids Nach französisher melodi in Teut- schen Reime	6 sk.
Aktiver 3.267 d. passiver 2.578 d. (fol. 279 f.)	

¹⁾ Jacob Madsen (Aarhus), *Doctrina de concionandi ratione et caussis eloquentiæ etc.* I—III, Basileæ 1589.

²⁾ Mogens Madsen (1527—1611), biskop i Lund.

³⁾ Johannes Quistorp (1584—1648) professor i Rostock.

⁴⁾ Trykt første gang i Wittenberg 1557.

⁵⁾ Kbh. 1591 og oftere.

⁶⁾ Jesper Brochmand, *Religionis christianæ articuli. 1. De admiranda Dei circa bona et mala providentia . . .* Kbh. 1630.

⁷⁾ Martin Ruland †1602 som prof. med. i Lauingen.

⁸⁾ Af Bertel Jespersen, trykt 1591 og 1613, om bogens udbredelse jfr. Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1945 s. 54.

⁹⁾ Cort Aslaksen (1564—1624).

¹⁰⁾ Andreas Celichius †1599 som biskop i Güstrov.

¹¹⁾ Antagelig Martin Statius, præst i Danzig, †1655.

10.

1691 20. okt. Mogens Poulsen, borgmester

6 gl. Latine stoere bøger.....	1 d.
C4 Bibell in foliant med Messingbeslaug.....	8 d.
Doct. Martini Lutheri høtydsche Bibell in follio med Messing beslaug og fergylt paa bladene med et Alphabets Register, Eragtet for.....	6 d.
Meisnerus over Evangelia og de 7 Christi Ord paa Kaarset dets forclaring in 4to.....	1 d. 2 mrk.
Suannige Bibell in 8tavo som er ichun Prophterne (!) og Apocrypha er agtet.....	3 mrk.
ded Nye Testament med Summarier.....	3 mrk
Voris allernaadt. Koning C5 Lauboeg vell Conditionerit.....	6 d.

Aktiver 14.188 d. passiver 4656 d. (fol. 355)

11.

1692. 2 marts Maren Bertelsdatter, Søren Christensen Widrings hustru

1 gl. Resseni Bibell.....	1 d.	1 mrk.
1 Reise bog ofuer dend Hellige schrifft.....	2 mrk.	
Mag. Pouels Postill ¹	2 mrk.	
1 gl. geislig platttydsch boeg uden Titul.....	4 sk.	
1 boeg weien til ded Euige liif.....	8 sk.	

Aktiver 589 d. passiver 269 d. (fol. 394 jfr. 397)

¹) Antagelig Poul Andersen Medelbys Ungdommens Postil.. (1614 og oftere).

12.

1693 27. marts Boeld Ibsdatter, Niels Davidsens hustru

1 boeg Sejleboeg (?).....	8 sk.
Morten Luthers schrift till Ausborg.....	12 sk.
1 bog om den Salig giørende troe.....	1 mrk.

Doct. Hemmingii Postill.	2 mrk.
1 Psalmebog med bønner.	1 mrk.
Jydsche loubog.	4 sk.
1 tysch salme og bønnebog.	8 sk.

Aktiver 251 d. passiver 215 d. (fol. 405)

13.

1693 20. april Christopher Weie, kgl. visiterer

Doct. Morten Luthers huus Postill.	1 d.
den christelig huustafle in 8tav ¹	6 sk.
1 liden handboeg med fiorten bøger udi.	12 sk.
1 tysch Salmeboeg med bønner.	12 sk.
1 liden tydsch Boeg hertzens Seuftzer.	12 sk.
Catechismus schule paa tydsch.	8 sk.
Christelig lærdoms hovedstk.	6 sk.
1 gl. tydsch postil in 8tav for.	8 sk.

Aktiver 617 d. passiver 248 d. (fol. 408)

¹) Peder Lauridsen, En Bog om Endrectighed sampt En Hustaffle ... (1600) (?).

14.

1693 1. sept. Jens Hesselbierg, borgmester

Ottomarius Epplinus in Evangelia, foliant, pro ¹	1 d.
Brentius Super Evangelia secundum Lucam	
Foliant ²	1 d.
Martini Lutheri postilla, fol.	2 mrk.
Ecclesiasticæ historiæ Authorem historiæ.	1 d. 1 mrk.
Epiphanius Contra Hæreses ³	2 mrk.
Brentius Super Evangelia Secundum Johan-	
nem, pro.	1 d.
Terentius cum Commentarius.	1 d. 1 mrk.
Arild Hvidtfelds Krøniche i 2de Tomis.	2 d.

Konning Christian dend Fembtis Lovebog . . .	3 d.	
Speculum veritatis Branderburg de Ecclesia,		
pars 3tia et 4ta, 2 Thomis ⁴	3 mrk.	
Opera Theol. Anthoni Sadelis ⁵	2 mrk.	
Petrus Thyraeus de Demoniacis ⁶	12 sk.	
Jacobi Fabri Stapulensis Comment in Evangel. ⁷ .	2 mrk.	
Doct. Nicolai Selnecceri Leick Predichen		
Paa: 16 aar Predicher ⁸	2 mrk.	
Confutatio, Apologiae Doct. Brockmanni	3 mrk.	
Hieroglyphica Horapollinis Holsckely ⁹	12 sk.	
das Neue vom Jahre in 6 predigten M. Gregeri		
Strigerici	8 sk.	
Bechenttmus unt Lehr der Kirchen in Pommiren	6 sk.	
Glossarium juridicum danico Norvegicum	1 mrk.	4 sk.
Glossarium juridico danicum	1 mrk.	
1 ditto	1 mrk.	
M. Rytters Liig Prædicken over Jørgen		
Hansen borgm. Hustrue i Horsens ¹⁰	12 sk.	
Dend første Siællandsche Low af Konning		
Dan udgifuen	8 sk.	
Forordninger fra 43 til 64 udgangne	1 mrk.	
Dispositiones Simoni Pauli in Evangelia et		
Epistol. 2de Thomi ¹¹	1 mrk.	8 sk.
Beati Fulgenti opera ¹²	8 sk.	
Cai Juli Cæsari Comment.	1 mrk.	4 sk.
Livi Opera 2de Thomi	3 mrk.	
Enarratio Hemmingi in 21 Psalm. ¹³	1 mrk.	
Theologia Hastenresteri ¹⁴	6 sk.	
declamationes Philippi 1t. oc 3die Tom. . .	1 mrk.	
Terentius cum Commentarius 2de Thomi	1 mrk.	8 sk.
Psalmorum poenitentium Explanatio		
Stampeli ¹⁵	8 sk.	
Logicca Philippii	4 sk.	
Prosperi Aepini Philos.phia	6 sk.	
D. Nicolai Vigeli gerickts büchlein ¹⁶	4 sk.	
1 stoer bønnebog	4 sk.	

desings (!) Salve Olie ¹⁷	6 sk.
Scherts gedickt.....	4 sk.
1 fuldkommen Hertzens Psalmebog..... 1 mrk.	8 sk.
Saggi Morali Franc.....	8 sk.

Sedec:

Respubl. Lützenb. Hanonia Nanure franc.....	8 sk.
Joh. Angl. verdenh. derebus publ. Hanseatis.....	6 sk.

Aktiver 2.681 d. passiver 2.176 d. (fol. 426)

¹⁾ Othmarus Epplin †1567, hofpræst hos markgrev Albrecht af Preussen.

²⁾ Johannes Brentz 1499—1570 jfr. Kirkehist. Saml. 3. R. 1, 165 ff.

³⁾ Epiphanius fra Kypern †403.

⁴⁾ Antagelig Jesper Brochmand, Λύχνος λόγον πρυφητικοῦ φαίνων ἐν ἀνυχμηρῷ τόπω: Oppositus veritatis pontificiæ speculo . . . Kbh. 1634 og Rostock 1640 — samlebind?

⁵⁾ Jfr. indledningen.

⁶⁾ Petrus Tyræus, jesuit †1601.

⁷⁾ Jacob Faber Stapulensis, fransk lutheraner †1537.

⁸⁾ Nicolai Selneccer, hofpræst i Dresden, prof. i Jena †1592.

⁹⁾ En af de talrige udgaver af Horapollons (græske) skrift om hieroglyferne, se Erik Iversen i Fund og Forskning V—VI, 1959, s. 134 ff.

¹⁰⁾ Peder Rasmussen Rytter, Guds Børns Kamp og Krone, af den 2. Tim. IV. v. 6—8., fremsat over Maren Jensdatter Tonbo, Borgemester Jørgen Hanssøns elskelige Hustrue, der hendis døde Legeme blev nedsat i Horsens Kloster-Kirke d. 31. Martij 1686. Kbh.

¹¹⁾ Simon Paulli (1534—91) prof. i Rostock.

¹²⁾ Jfr. indledningen.

¹³⁾ Enarratio viginti et unius psalmorum Davidis. Basel 1592 og 93.

¹⁴⁾ Måske Matthias Heffenreffer (1561—1619) prof. i Tübingen.

¹⁵⁾ Georg Stampel, prof. i orientalske sprog, †1611 i Lübeck.

¹⁶⁾ Nicolai Vigel, prof. jur. i Marburg, †1600.

¹⁷⁾ Sikkert Jens Borchardsen, De siuges Salve Ollie.. 1681.

15.

1694 6. nov. Claus Olsen Pøpping, postmester

1 Bog in duo des Corpus doctrine, Lateckes Lütke-
man; Paa tysk..... 12 sk.

1 dito hamburgische Reisebüchlein duodes	10 sk.
1 bog Himmels Vey paa Tysch in duodes	8 sk.
1 dito der geplagte Hiob in duodes	6 sk.
1 dito altid veltifreds	8 sk.
1 dito Davids Taare	6 sk.

Aktiver 106 d. passiver 140 d. (fol. 448).